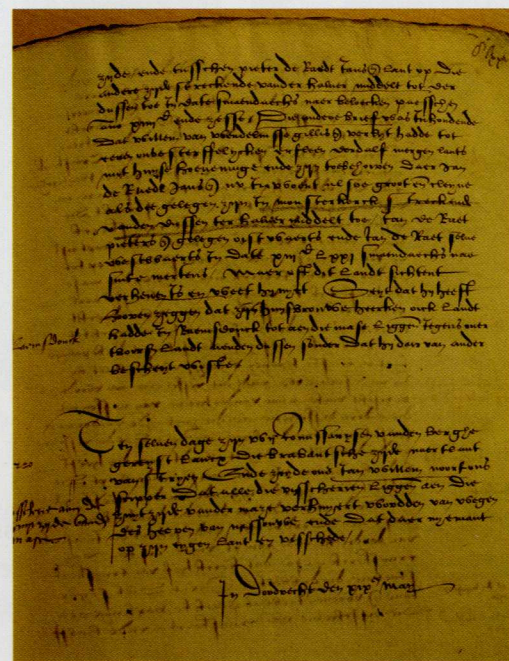

HOUWENINGEN LEEFDE VOORT NA 1421

Wim van Wijk

Honderd jaar na de Sint-Elisabethsvloed stond er in Houweningen nog een herberg. Waarschijnlijk waren het vissers en griendwerkers die in De Peluwe(n) het glas hieven. Maar daarover zeggen de getuigen niets die in 1521 en 1523 hun verhaal vertelden aan een commissie die naging hoe het met de keizerlijke bezittingen was gesteld in de verdrinken Grootte Waard. Een ander opmerkelijke feit uit dit opgedoken en inmiddels getranscribeerde document is dat toen al niemand meer wist waar Wolbrandskerke heeft gelegen.

De legende wil dat de Sint-Elisabethsvloed van 18 november 1421 de Grootte of Zuid-Hollandse waard in één keer in een binnensee herschiep. Maar liefst 72 dorpen zouden die nacht door de stormvloed zijn weggevaagd, duizenden mensen zouden zijn verdrinken. Archeologische opgravingen van de laatste tien, vijftien jaar ontcrachten dit verhaal meer en meer. Lang niet overal zou het water met verwoestende kracht hebben huisgehouden. De vruchtbare landerijen zouden eerder veranderd zijn in een ondiep zoetwatergetijdengebied dat alleen bij vloed onder water verdween. Wel raakte het gebied geleidelijk onbewoond, omdat het niet lukte de dijkdoorbraken te herstellen. Zeker niet nadat in 1424 een volgende overstroming het gebied opnieuw met zout water overspoelde. Het was Dordts eerste stadsarcheoloog J.P.C.A. Hendriks die in de jaren '90, op grond van opgravingen in en om Dordrecht, verkondigde dat de teloorgang van de Grootte Waard een geleidelijk proces is geweest. Ook meer recent archeologisch onderzoek wijst in die richting. De theorie dat de Grootte Waard geleidelijk ontvolkt is geraakt, krijgt nu bijval door de vondst – of beter herontdekking – van een document in de archieven van de Rekenkamer van de Grafelijkheid. In die documenten, die bewaard worden in het Nationaal Archief, trof Valentine Wikaart, archivaris van het Biesboschmuseum in Werkendam, een 186 genummerde folioevellen tellend

Eén van de 186 herontdekte folioevellen. Foto: V. Wikaart

Anonieme kaart van de Zuid-Hollandse Waard omstreeks 1520, Bibliotheek van de Rijksuniversiteit Leiden, Collectie Bodel Nijenhuis P53 N6. Tegenover Giessendam (links op de kaart, ongeveer in het midden) lag Houweningen. Ter plaatse is een huisje op een bult getekend

'rapport' aan met daarin 242 verklaringen van mensen die rond 1520 woonden in het gebied dat grensde aan wat toen het Bergsche Veld heette en nu als de Biesbosch bekend staat. 'Drie heren, Frederik van Renesse, Jasper Lievers en Vincent Cornelisse, hadden van Karel V opdracht gekregen na te gaan op welke gronden in de verdrinken waard hij aanspraak kon maken.' Daartoe trokken zij het gebied in en spraken ze op tal van plaatsen met mensen die op grond van oude rechten meenden ook aanspraak te kunnen maken op bepaalde (vis)gronden, dan wel met mensen die gezien hun leeftijd nog van vroeger konden vertellen. Wikaart: 'Twee jaar hebben die heren daarvoor uitgetrokken. In 1521 hebben zij vooral Dordrecht, Sliedrecht, Giessendam, Hardinxveld en Werkendam bezocht en in 1523 richtten zij zich meer op de omgeving van Geertruidenberg.'

Boegschoten

Tot de opmerkelijkste relazen die zij aantrof in het Verbaal van het gebesogeerde door commissarissen op het stuk van de visscherijen, opkomende landen, ruigten en aanwassen in den Verdrinken waard van Zuid Holland, hoort dat van een man uit Hardinxveld. Deze vertelde de drie heren dat zijn moeder 30 jaar eerder uit Houweningen was verhuisd, omdat het land nu wel erg ging afkalven. Wikaart: 'Helemaal bijzonder was het om te lezen dat er in 1521 nog iemand woonde, Adriaen Willemsse, oud 26 jaar die er ook nog geboren was. En al even verrassend was het dat er in 1521 een herberg stond, die met naam en toenaam wordt genoemd: De Peluwe of De Peluwen. En dan zijn er ook nog de verwijzingen naar restanten van 'stenen cameren', versterkte huizen. Regelmatig maken de heren een boottocht en krijgen ze plaatsen aangewezen waar zulke huizen hebben gestaan. Je kunt de route bijna volgen, alleen is het probleem dat ze de afstanden weergeven in zoveel boegschoten of steenworpen. Een enkele keer drukken ze de afstand uit in gegooide appels. En dan is het aan de lezer om te schatten hoeveel meter dat is.

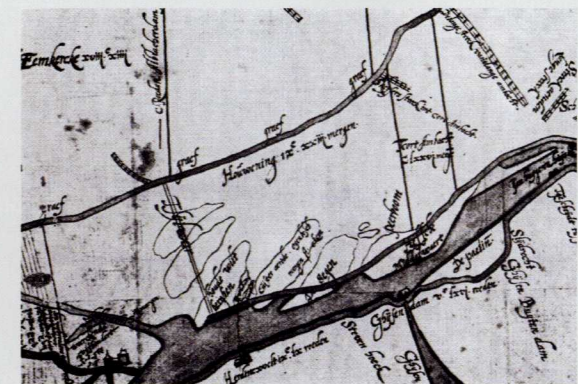
Aardewerk

Voor amateur-archeoloog Cees van der Esch is het bestaan van Adriaen Willemsse en De Peluwe(n) welkom nieuws. Deze namen werpen een ander licht op de opgravingen die hij 25 jaar geleden in de polder Ruigten bezuiden de Peerenboom naar Houweningen

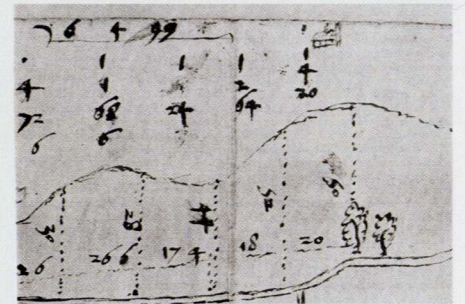
deed. Van der Esch: 'We vonden toen niet alleen het fundament van een huis dat rond 1400 moet zijn gebouwd, maar ook scherpen aardewerk die zijn gedateerd als 16e eeuws. Eigenlijk kon dat niet, want ja we gingen er van uit dat Houweningen in 1421 was vergaan. We hielden er rekening mee dat de scherpen misschien mee waren gekomen met een partij mest die ooit vanuit de Alblasserwaard was aangevoerd. Maar nu zou het toch kunnen dat ze gewoon afkomstig zijn uit Houweningen.' Overigens was al wel bekend dat de grond langs dit gedeelte van de zuidoever van de Merwede in de 16e eeuw alweer – of moeten we nu zeggen: nog? – in gebruik was.

Aert Eloyenbosch

Uit deze zelfde hoek in de Sliedrechtse Biesbosch deed Wikaart nog een aardige ontdekking. 'Al die polders daar hebben mooie namen. Zo ook het Aert Eloyenbosch. Wat blijkt nu? Iemand vertelt in 1521 dat die naam helemaal niet verwijst naar Aert Eloyen, maar naar Aert de Looi, of Looij dan wel Loey, zijn naam wordt nogal eens anders geschreven. Ze haalt de verklaring van Ghijsberth Janszn, schout tot Hardinxveld, oud omstreeks 72 jaar, erbij: 'Hij weet dat Aert de Loeyenbosch nu Aert Eloyenbosch heet en vernoemd is naar Aert die Loe die daar als eerste een rietzode heeft geplant.'

16e eeuwse kaart met Houweningen, grenzen van de ambachten en ligging van de visserijen (het noorden is onder). In de noord-westhoek de polder waar de vondsten zijn gedaan. VTH 1903b, Nationaal Archief Den Haag

Detail van een kaart van het ambacht Houweningen met bovenaan de kerk en onderaan 2 perenbomen (het noorden is onder).

Gesigneerd S. Damaeszn.

VTH 1958a, Nationaal Archief Den Haag

Een tipje van de dikke klei-sluier

Deborah Paalman

Archeologisch onderzoek op het eiland van Dordrecht is lastig. Dat is een gevolg van de vele overstromingen die het gebied te verwerken heeft gekregen in de late middeleeuwen. Daarbij is veel klei afgezet op het middeleeuwse leefniveau. De resten van dorpen en landerijen zijn daarmee netjes afgedekt, op sommige plaatsen wel met een kleipakket van 2 meter dik, waardoor archeologisch vooronderzoek (boren/ proefsleuven) vrijwel altijd nodig is.

Dat het pakket klei niet overal even dik is, bewees de vondst van een middeleeuwse kerktoeren met begraafplaats vorige zomer. De overblijfselen daarvan lagen op een van nature hogere plek in het landschap, op een (tevens door mensenhanden opgehoogde) veenterp, slechts 50 cm onder het huidige maaiveld. Toch kunnen archeologen niet van tevoren aangeven waar welk 'verdrongen' dorp precies lag, want de vroegere ligging van de dorpen is niet bekend. De situatie van vóór 1421, de eerste St. Elisabethsvloed, is niet weergegeven op kaarten.

Om te kunnen achterhalen om welk dorp het bij een dergelijke vondst gaat is een archeoloog dus grotendeels afhankelijk van (de vertaling van) oude bronnen. In het archief van Dordrecht zijn echter weinig bronnen die betrekking hebben op de overstroming in 1421. Alleen in stadsrekeningen wordt melding gemaakt van arme lieden waaraan brood, bier, kaas en andere proviand werd uitgedeeld en wordt er kort iets gemeld over schade aan en reparaties van houten stellingen en beschoeiingen in de stad. De Tielse Kroniek (15e eeuw) maakt melding van het aantal slachtoffers dat zou zijn omgekomen bij de ramp (maar het aantal lijkt aanmerkelijk overdreven). Daarnaast zijn er enkele documenten van het Bisdom Utrecht die betrekking hebben op (problemen bij) het innen

van belastingen in dit gebied en die iets melden over de toestand van het klooster Eemstein na 1421 (de bisschop van Utrecht gaf uiteindelijk opdracht de ruïne te ontruimen). Tenslotte is in de Rufus-Chronik uit Lübeck, een stad waar Dordtse kooplieden graag geziene gasten waren, te lezen dat de stad (Dordrecht) grote schade zou hebben geleden door het water (wat enorm meeviel, gezien onder andere de geringe reparaties in de stadsrekeningen). Hier blijft het dan wel zo ongeveer bij wat betreft de tot nu toe bekende schriftelijke bronnen die betrekking hebben op de overstroming van 1421.

Het (her)ontdekken van 'nieuwe' oude bronnen die iets vertellen over de ligging van de dorpen vóór 1421 en de situatie na de vloed, is dus voor archeologen zeer welkom! Zeker als daarmee meer licht kan worden geworpen op onderzoeken die in het verleden in Dordrecht zijn uitgevoerd, zoals de opgravingen van amateur-archeologen en/of ROB in de polder Ruigten Bezuiden de Peerenboom (vanaf 1983 tot in de jaren '90) en Dubbeldam-MOKveld (1990).

De sporen die in de polder Ruigten Bezuiden de Peerenboom zijn gevonden zijn vrijwel zeker van het verdwenen dorp Houweningen, maar van het onderzoek in Dubbeldam en het meest recente onderzoek op het Gezondheidspark (2006/2007) is niet met zekerheid te zeggen om welk dorp het gaat. Daarbij wordt meestal aangenomen dat de overstroming van 1421 zoveel schade had aangericht dat bewoners massaal wegtrokken, maar of dat werkelijk zo was?

Hopelijk herbergt ons Nationaal Archief nog vele onontdekte bronnen die een tipje van de dikke klei-sluier die over het eiland van Dordrecht ligt, kan optillen!

De polder ten tijde van het onderzoek in de jaren 80 van de 20e eeuw. Op de achtergrond de rivierdijk. Foto: C. van der Esch

Visrijke graven

Voorals visser konden de heren onderzoekers behulpzaam zijn, bijvoorbeeld bij het terugvinden van verloren dorpen. Daarbij spelen kerkhoven een belangrijke rol. Wikaart: 'Volgens de vissers waren de grafkelders op die kerkhoven namelijk rijke visgronden...'

Een zo'n visser, Symon Pietersz, 'poirter van Dordrecht, woenende buyten de Vuylpoirte, oudt omtrent LVI jaren', kreeg de vraag voorgelegd of hij nog wist waar Wolbrandskerke had gelegen. Zijn antwoord was dat hij wel kon zeggen dat Genemanspolder ten zuiden van Kruiskerke lag, maar dat hij van Wolbrandskerke alleen maar had gehoord. Wikaart: 'Verder zegt hij daarover dat mensen van het kapittel in Utrecht – waaronder Wolbrandskerke viel – dat ook aan het uitzoeken waren geweest, maar hun pogingen tien jaar eerder al hadden gestaakt. Voor mij is dat een aanwijzing dat Wolbrandskerke al vóór 1421 is verdwenen. Alle andere dorpen konden de vissers immers wel aanwijzen.'

Transcriptie

Toen het Wikaart duidelijk werd dat vroegere historici, zoals Hingman en Eastman, het processtuk wel kenden, maar er voor zover bekend maar deels uit hebben geput, heeft zij op zich genomen het hele document te transcriberen en te voorzien van een index, een klus waar ze bijna mee klaar is. 'Het is onze bedoeling om het opnieuw uit te geven, aangevuld met enkele verhandelingen van deskundigen die er op hun vakgebied zinnige dingen over kunnen zeggen. Daarbij kun je denken aan P.J. Martens die is gepromoveerd op onderzoek naar de zalmvissers in de Biesbosch en K. Leenders, de historisch-geograaf die gespecialiseerd is in verdrongen dorpen.'

Het streven is om het boekwerk in 2009 uit te geven, het jaar waarin het Biesboschmuseum 25 jaar bestaat.